

uczestniczył rząd Rzeszy, a także sprawozdania, zapiski, konspekty czy projekty sporządzone dla samego kanclerza. Obok tego znajdujemy w aktach Kancelarii Rzeszy obfitą korespondencję z ministerstwami Rzeszy, z krajami wchodzącymi w skład Rzeszy i ich rządami, różnymi organizacjami, jak również osobowościami życia politycznego czy gospodarczego. Z tego powodu dokumenty Kancelarii Rzeszy dotyczą właściwie wszystkich dziedzin życia polityczno-gospodarczego lub też społecznego i stanowią niewyczerpane i bardzo wszechstronne źródło do poznania historii Niemiec tego okresu. Dokumenty te obrazują nie tylko główne tendencje polityczne, lecz ujawniają także ich inspirację pochodzącą bądź to od samego kanclerza, bądź to od całego rządu czy też od poszczególnych ministerstw. Najcenniejszym zespołem tego zbioru są protokoły z posiedzeń rządu Rzeszy w łącznej ilości 129 fascykułów. Zostały one najczęściej w całości opublikowane, jakkolwiek wartość poznawcza poszczególnych protokołów jest bardzo różna. Wyraźnie uwidacznia się tendencja protokolanta do niwelowania różnicy stanowisk poszczególnych członków rządu. Tak więc dopiero zestawienie protokołu z posiedzenia rządu Rzeszy z innymi dokumentami, dotyczącymi problemów dyskutowanych, daje dopiero obraz zbliżony do rzeczywistości. Zdecydowana większość opublikowanych akt dotyczy problematyki wewnętrzno-politycznej. Stało się to m. in. dlatego, że z uwagi na publikację *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, których seria A i B obejmuje względnie obejmie również okres Republiki Weimarskiej, w omawianym wydawnictwie zrezygnowano ze wszystkich dokumentów pochodzących z *Auswärtiges Amt*, których odpisy znajdują się również w aktach Kancelarii Rzeszy.

Dokumenty opublikowano w kolejności chronologicznej. Merytoryczną orientację ułatwia szczegółowy indeks rzeczowy i osobowy, jak również spis dokumentów. Każdą publikację tej serii opatrzone obszernym, kilkudziesięciostronicowym wprowadzeniem, w którym przedstawiono główne problemy polityczne, z jakimi borykały się poszczególne rządy. Nakreślona została również charakterystyka członków rządu, a przede wszystkim kanclerza. Pokazane zostały także główne tendencje polityczne w kadencjach poszczególnych rządów, a także stosunek szefa rządu do partii i ugrupowań politycznych (dokumenty Kancelarii Rzeszy nie dają pełnego obrazu tych elementów). W sumie każdy wstęp stanowi cenną pomoc dla czytelnika, ponieważ ułatwia interpretację poszczególnych dokumentów.

Wydawnictwo odznacza się bardzo wysokim poziomem edytorskim. Będzie więc cennym uzupełnieniem warsztatu naukowego każdego badacza zajmującego się historią Republiki Weimarskiej.

Zbigniew Kulak

Biographisches Lexikon zur deutschen Geschichte. Von den Anfängen bis 1945. Berlin 1970, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, II wydanie, 770 ss.

W 1967 r. ukazało się pierwsze wydanie niemieckiego słownika biograficznego¹, którego druga edycja wyszła niedawno. Drugie wydanie różni się w znacznym stopniu od pierwszego: przedłużony został zasięg chronologiczny wydawnictwa z 1917 do 1945 r., wzbogacono ilość biogramów z 580 do 850, zmieniono format książki z A5 na C5.

¹ *Biographisches Lexikon zur deutschen Geschichte. Von den Anfängen bis 1917.* Berlin 1967, 520 ss.

Dla omawianego wydawnictwa trudno znaleźć publikację analogiczną, która mogłaby służyć jako podstawa porównań. Niemiecka biografistyka posiada bogate tradycje, żeby tu wymienić choćby wielkie dzieło Bawarskiej Akademii Nauk². Ale recenzowany leksykon jest bardzo daleki w swym ujęciu od tych tradycji; nie podobna go również porównać z *Polskim Słownikiem Biograficznym*, którego tom XV niedawno się ukazał. Stosunkowo najbardziej podobny jest on do wydanego niedawno w Polsce *Słownika biograficznego historii powszechnej do XVII stulecia*³, zawierającego 1100 biografii osobistości z dziejów powszechnych i polskich. Jednak i tutaj rzuca się w oczy pewna zasadnicza różnica: jeżeli polskie wydawnictwo (obejmujące zresztą przeważnie postacie z historii powszechnej) kładzie nacisk raczej na dokładność faktograficzną, z rzadka tylko formułując oceny, to leksykon niemiecki akcentuje głównie kwestię ocen postaci i ich działalności. Wydawcy swoje *credo* w tej sprawie sformułowali w przedmowie pisząc:

„Podstawą dla wyboru i wartościowania pojedynczych osobistości jest historyczny obraz dziejów klasy robotniczej. Dzieło wyrasta z odpowiedzialności klasy robotniczej za postęp społeczny i zabezpieczenie pokoju w obliczu śmiertelnych niebezpieczeństw, których źródłem był niemiecki imperializm i jest imperializm zachodnioniemiecki; dzieło bazuje na naukowej podstawie materializmu historycznego głoszącego, że walka klasowa jest najważniejszym elementem historycznego rozwoju” (s. 7).

Układ wydawnictwa jest alfabetyczny; każdej z postaci poświęcono większy lub mniejszy artykuł — zależnie od jej roli dziejowej (E. Thälmann — ponad 2 strony; O. Bismarck — prawie 3 strony, A. Bertram — 1 strona). Każdy biogram zawiera elementarne daty z życia postaci i podstawową faktografię, zrezygnowano z ilustracji, jak też z podawania zasadniczej bibliografii. Przedstawiono polityków, ludzi nauki i sztuki, wodzów i dyplomatów, sylwetki monarchów, działaczy gospodarczych, reformatorów społecznych oraz w dość szerokim wyborze działaczy niemieckiego ruchu robotniczego. Biogramy tych ostatnich wydają się szczególnie wartościowe, ponieważ oficjalna historiografia niemiecka sprzed 1945 r. (a obecnie zachodnioniemiecka) poświęcała im niewiele uwagi, traktując te postaci jako niewiele znaczące.

Leksykon nie pomija wybitniejszych jednostek z czasów dawniejszych (Arminius, Eckhart, J. Reuchlin), jednak najwięcej miejsca poświęca ludziom XIX i XX wieku. Wachlarz prezentowanych postaci jest bardzo różnorodny. Obok głów koronowanych (np. Wilhelm II) występują twórcy socjalizmu naukowego — K. Marks i F. Engels; obok biografii wodzów i teoretyków wojskowości (Moltke senior i junior, K. Clausewitz) — życiorysy filozofów (J. G. Fichte, G. Hegel), uczonych (W. Humboldt, H. Treitschke) i pisarzy (J. W. Goethe, H. i T. Mannowie).

Historii najnowszej poświęcono bardzo dużo miejsca. Na kartach książki występuje cała plejada przywódców III Rzeszy (A. Hitler, H. Göring, R. Hess, J. Goebbels, M. Bormann, H. Himmler), przy czym uwzględniono również dowódców wojskowych (L. Beck, W. Blomberg, W. Brauchitsch, E. Manstein) oraz „drugi garnitur” faszystowskiej elity (A. Speer, B. v. Schirach, R. Heydrich). W szerokim wyborze ukazano magnatów wielkiego przemysłu (A. i F. Thyssen, K. Schröder,

² *Allgemeine Deutsche Biographie* — 55 tomów, wydanych w latach 1875-1912.

³ *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia*. Warszawa 1968, 490 ss.

E. Kirdorf, H. Abs, R. Pferdenges), którzy finansowali ruch narodowosocjalistyczny i udzielili Hitlerowi pomocy w dojściu do władzy. Obok nich przedstawiono sylwetki ludzi z kręgu antyfaszystowskiego, działających w Niemczech (A. Kuckhoff, A. Harnack, A. Saefkow, R. Uhrig, W. Seelenbinder, S. C. Stauffenberg, H. i S. Scholl) lub na emigracji (R. Kuczynski, E. E. Kirsch, A. Seghers).

Na szczególną uwagę zasługują sylwetki działaczy ruchu robotniczego. Nie ograniczono się do kręgu wyłącznie komunistycznego (W. Stoecker, K. Zetkin, B. i H. Koenen, F. Heckert, K. i W. Liebknecht), lecz ukazano w szerokim zakresie przywódców niemieckiej socjaldemokracji, zarówno z jej prawego (O. Braun, C. Severing, R. Breitscheid, O. Wels, F. Tarnow, H. Müller), jak i lewego skrzydła (G. Leдебour, K. Rosenfeld). Należy to podkreślić, mimo iż pominięto tu wiele nazwisk o podstawowym znaczeniu dla dziejów ruchu komunistycznego (H. Brandler, P. Levi) i socjaldemokratycznego (E. Eckstein, M. Seydewitz). Przypuszczać można, że luki te wypełnione zostaną przez przygotowywany do druku słownik biograficzny niemieckiego ruchu robotniczego, którego ukazanie się zapowiedziało wydawnictwo Dietz.

Leksykon stanowi znakomitą pomoc dla historyka, zajmującego się problematyką niemiecką i stosunkami polsko-niemieckimi. Nie uwalniając od dalszej kwerendy, daje elementarną wiedzę i ocenę znaczenia działalności poszczególnych jednostek na tle szerszej historii Niemiec.

Panorama ludzi uchodzących za wybitnych została stosunkowo szeroko potraktowana. Wydawcy leksykonu nie kamuflują faktu, że obok wielu postępowych jednostek naród niemiecki wydał również wielu reakcyjnych polityków i działaczy, których sylwetki zostały czytelnikowi przypomniane. W ten sposób otrzymaliśmy wielostronny obraz, ukazujący rzeczywistość historyczną w odpowiednich proporcjach.

Wobec dużego popytu na kompendia biograficzne — w Polsce istnieje również wielkie na nie zapotrzebowanie, niestety nie w pełni zaspokojone — należy przypuszczać, że dalsze wydania omawianego leksykonu będą poszerzane i doskonalsze w formie: jeszcze szerszy wybór sylwetek, szczegółowsza faktografia, ewentualnie podstawowa literatura dla każdej postaci — wszystko to wzbogaciłoby leksykon i nadałoby mu jeszcze większą rangę naukową. Ale i w obecnej formie przedstawia on niemalą wartość, umożliwiając szybkie i wyczerpujące zorientowanie się w kręgu osobowym niemieckiej historii. Podkreślić wreszcie należy, że informacje biograficzne doprowadzone zostały do 1970 r.

Franciszek Hawranek

WŁODZIMIERZ T. KOWALSKI: *Polityka zagraniczna RP, 1944 - 1947*. „Książka i Wiedza”. Warszawa 1971, 418 ss.

W. T. Kowalski, autor głośnej, obszernej i gruntownej pracy pt. *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939 - 1945)*, która ukazała się niedawno w trzecim, rozszerzonym wydaniu („Książka i Wiedza”, 1970), opublikował obecnie niejako jej tom drugi zatytułowany *Polityka zagraniczna RP, 1944 - 1947*. Ramy chronologiczne tej książki, łącznie z uwagami wstępnymi, są wyznaczone przez dwie daty: 25 kwietnia 1943 r., gdy Związek Radziecki zerwał stosunki dyplomatyczne